

münâfesenin ise "hayırda yarış" şeklin-
de açıklandığı görülür.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, "ğbt" md.; *et-Ta‘rifât*, "ğıb-
ta" md.; *Tâcü'l-‘arûs*, "ğbt" md.; M. F. Abdül-
bâki, *el-Mu‘cem*, "nefs", "sbk", "mnv" md.leri;
Wensinck, *el-Mu‘cem*, "ğbt", "hşd" md.leri; *Müs-
ned*, II, 9, 36; Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5;
Mâverdi, *Edebü'd dünyâ ve'd-din*, Beyrut 1407/
1987, s. 231-232; Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zer‘a
ilâ mekârimü's-şer‘a*, Kahire 1405/1985, s.
348; Gazzâlî, *İhyâ‘*, Kahire 1387/1967, III, 236-
239.

HÜSAMEDDİN ERDEM

GIRBÂL, Muhammed Şefik

(bk. GURBÂL, Muhammed Şefik).

GIRNATA

(غرناطة)

Endülüs'te en uzun süre
İslâm hâkimiyetinde kalan
ve Ziriler'le Nasrîler'e pâyitahtlık
yapan şehir.

Sierra Nevada dağının kuzeybatı etek-
lerinde, Genil (Şenil) ırmağının sağ ve
bu ırmağa şehrin içinde kavuşan Darro
çayının her iki yakası boyunca uzanmak-
ta olup deniz seviyesinden 689 m. yük-
seklikte kurulmuştur. Günümüzde Gra-
nada olan şehrin ismi müslümanlar ta-
rafından Gırnâta, Garnâta ve bazan da
Agarnâta biçiminde telaffuz edilmiş ve
yazılı kaynaklara da bu şekilde geçmiş-
tir. Kelimenin menşei üzerine ileri sü-
rülen görüşler birbirinden farklıdır. Böl-
gede çokça yetişen *granadodan* (nar) gel-
diği veya bölgeye İslâm fethi sonrasında
yerleşen Berberî Kernâta kabilesiyle
ilgili olduğu iddia edilmiştir. Diğer bir
görüşe göre ise Gırnata, I. yüzyılda veya
daha önce İspanya'ya göç eden yahudi-
ler tarafından kurulmuş ve buraya "göç-
menler yurdu" anlamında Gar-anat ismi
verilmiştir.

Tarih. Gırnata'nın üzerinde bulundu-
ğu toprakların tesbit edilebilen ilk sakin-
leri, Turdulos adıyla bilinen nisbeten
medenîleşmiş bir İber kabilesidir. Ro-
malılar döneminde şehir, merkezi İliberis
olan Municipium Florentinum Iliberitanum
adlı idarî bölgenin içinde yer alıyordu.
Kısaca İliberis, Illiberis veya Illi-
berris olarak bilinen bu bölgeye Hıristi-
yanlık II-III. yüzyıllarda girdi ve ilk dö-
nemin en önemli konsillerinden biri 305'-
te burada toplandı. Bu şekilde bölge idarî
ve askerî bakımlardan olduğu kadar
dinî açıdan da önem kazanmış ve bu ko-

numunu Vizigotlar döneminde de kıs-
men korumuştur.

92 (711) ilkbaharında İspanya'ya gi-
ren müslümanlar, aynı yılın temmuzunda
kazandıkları ve Vizigot ordusunu bü-
yük çapta imha ettikleri Lekke (Vâdîlekk-
ke) zaferinden sonra bir yıl içinde kuzey-
de Toledo'ya (Tuleytula) ulaşırlarken gü-
neyde de Cordoba (Kurtuba) ve Ecija ile
(İsticce) birlikte İliberis vilâyetini ele ge-
çirdiler; dolayısıyla Gırnata da 712 yılı
ortalarında fethedildi. Kaynaklardan, Gır-
nata'nın bu sıralarda küçük bir yerleşim
merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Buna
karşılık vilâyete adını veren İliberis (İsp.
Elvira) şehri daha büyük ve nisbeten da-
ha mâmur bir durumdaydı. Müslüman
fâtihler, adını İlbîre şeklinde telaffuz et-
meye başladıkları İliberis'in idarî yapısını
aynen muhafaza ettiler ve bu vilâyet
Endülüs'ün genel teşkilâtı içinde Küre-
tü İlbîre olarak yerini aldı. Şehrin merke-
zi ilk yıllarda yine İlbîre (Medînetü İlbîre
veya Hâdiratü İlbîre) idiye de çok geç-
meden idareciler buranın hemen yakını-
nda inşa edilen Kastilya'ya taşındılar.

Müslümanlar Gırnata'yı fethedince ya-
hudi nüfusun bulunduğu başka bölge-
lerde yaptıkları gibi civardaki yahudileri
toplayarak buraya yerleştirdiler ve şeh-
rin güvenliğini az sayıdaki müslüman
muhafızla birlikte onlara bıraktılar. An-
cak 713'te hıristiyan halk özellikle ya-
hudileri hedef alarak ayaklandı ve isyan,
aynı yıl içinde Mûsâ b. Nusayr'ın oğlu
Abdüla'lâ'nın kumanda ettiği bir askerî
birliğin bölgeye gelmesiyle bastırıldı. Bu
tarihten IX. yüzyılın son çeyreğine ka-
dar Gırnata'da meydana gelen olaylar
hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak 123'-
te (741), Kuzey Afrika'dan Endülüs'e ge-
çen yaklaşık 10.000 kişilik Şamlı asker-
lerden (Şâmiyyûn) çoğunun 125'ten (743)
itibaren İlbîre vilâyetine yerleştirildiği bi-
linmektedir. Tarihçi İbn Hayyân'ın ver-
diği bilgilerden, İlbîre'ye gönderilen bu
askerlerin bir kısmının Gırnata'ya pek
uzak olmayan Berâcele'de (Berja) iskân
edildiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta ço-
ğunluğu, Gırnata yöresinde oturan Arap-
lar'la İslâmiyet'i kabul eden İspanyollar'-
dan (müvelledün) ve hıristiyan zimmîler-
den (müsta'ribün) oluşan yerli halk ara-
sında IV. (X.) yüzyıla kadar tam bir kay-
naşma gerçekleşmedi. Bunda, Emevî-
ler'in mevâlî karşısında takip ettikleri
Araplar'ı üstün tutma anlayışının Şam'-
dan gelen askerler tarafından Endülüs'e
de taşınması büyük rol oynuyordu. Bu
anlayış, 276 (889) yılında yerli halkın böl-

gedeki Araplar'a karşı silâhlı mücadele-
ye kalkışmasına yol açtı. Yahyâ b. Sükâle-
nin liderliğinde toplanan Araplar, Be-
râcele'de müvelledün ve müsta'ribünün
teşkil ettiği karşı cepheye üst üste dar-
beler indirdiler ve onlara ait birçok kale-
leyi ele geçirdiler ki bunlardan biri de
Gırnata idi. Yerli halk buna rağmen mü-
cadeleyi bırakmadı ve o sıralarda Güney
Endülüs'te devlete karşı büyük bir ayak-
lanma başlatmış ve fiilen bağımsızlığını
ilân etmiş olan müvelledün lideri Ömer
b. Hafsun'un da desteğini alarak Gırna-
ta'da üslenen Araplar'a yeniden saldırdılar.
Ancak Yahyâ b. Sükâle'nin öldürül-
mesi üzerine Sewâr b. Hamdun'un li-
derliği altında toplanan Araplar, Gırna-
ta'da verdikleri büyük bir mücadele ile
karşı tarafı tekrar ağır yenilgiye uğrat-
tılar. Kaynaklarda "Vak'atü medîne" adıyla
anılan bu başarı, Araplar'ın Gırnata'-
ya iyice yerleşmelerini sağlaması yanın-
da burayı merkez olarak kullanmak su-
retiyle civardaki şehir ve kaleleri ele ge-
çirme temayüllerini de arttırdı. Nitekim
bu olayın hemen ardından İlbîre vilâyeti
sınırları içindeki diğer Arap cemaatle-
ri Gırnata'da toplanarak merkezî Emevî
idaresine itaat içinde bulunan zengin
ticaret şehri Pechina'ya (Beccâne)
bir sefer düzenledilerse de olumlu bir
sonuç alamadan geri dönmek zorunda
kaldılar.

897 yılından sonra Gırnata'yı merkez
edinen Arap ittifakı, Yahyâ b. Sükâle ve
Sevvâr b. Hamdun gibi güçlü liderler-
den mahrum kalınca çözüldü; bu defa
da diğer liderler kendi aralarında müca-
deleye başladılar. Kurtuba Emîri Abdul-
lah, devletin lehine olduğunu düşünerek
Gırnata'daki bu gelişmelere müdahale
etmedi. Bu ihtilâf III. Abdurrahman'ın iş
başına gelişine (300/912) kadar sürdü.
Bu güçlü hükümdar tahta çıktığı yıl, o
zamana kadar sık sık merkezî otoriteye
baş kaldıran Gırnata'yı devletin kesin
hâkimiyeti altına aldı.

V. (XI.) yüzyılın başından itibaren Gır-
nata, Berberî asıllı Ziriler'in buraya yer-
leştirilmesiyle ilk defa Endülüs'ün Kur-
tuba, İsbîliye (Sevilla), Tuleytula ve Sara-
kusta gibi büyük şehirlerine denk bir
şekilde öne çıktı. Gırnata Zirîleri, mer-
kezî Mağrib'de yaşayan Sanhâce Berberî-
leri'nin büyük Zirî koluna mensuptular
ve aile içinde çıkan iktidar mücadelesi
yüzünden Zâvî b. Zirî'nin liderliğinde ka-
labalık bir cemaat halinde Endülüs'e gir-
mişlerdi. Daha sonra Berberîler'i düş-
man ilân eden Endülüs Emevî Halifesi

II. Muhammed el-Mehdî'ye karşı kendilerine daha yakın hissettikleri Süleyman el-Müstaîn'in yanında yer aldılar. Müstaîn tahtı ele geçirdiğinde (399/1009) Kurtuba halkının Berberîler'e olan düşmanlığını dikkate alarak onları değişik bölgelere yerleştirdi; Zirîler'e de Gırnata'yı verdi. Diğer mülükü't-tavâif gibi merkezî idarenin zayıflığından faydalanan Zirîler 403 (1013) yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler. Zirîler'in Gırnata'ya yerleşmesinin ardından komşu İlbîre halkının büyük çoğunluğu güvenlik sebebiyle buraya göç etmeye başladı; bundan dolayı şehrin nüfusu ve önemi arttı. Zirîler'in lideri Zâvî b. Zirî daha sonra Gırnatalılar'ın muhalefetine rağmen Mağrib'e döndü; şehrin idaresini ise kadı İbn Ebû Zemenîn'in gayretiyle yeğeni Habbûs üstlendi (411/1021). Onun döneminde Gırnata'nın şehirleşmesi için önemli adımlar atıldı.

Habbûs'un yerine geçen oğlu Bâdis'in dönemi (1038-1073) Gırnata'nın yıldızının en fazla parladığı devir oldu. Gırnata bu dönemde gerçekleştirilen icraatlarla gerçek anlamda bir Endülüs şehri görünümünü kazanmaya başladı. Elhamra tepesinde sonraları el-Kasabatü'l-kadîme adıyla bilinen saltanat şehrinin ve Bâdis'in de avlusuna defnedildiği el-Mescidü'l-câmi'in inşası bu dönemde gerçekleşti. Öte yandan Ceyyân (Jean), İsticce ve Runde'ye (Ronda) kadar olan topografik Gırnata'nın sınırları içine dahil edildi. Bütün bu gelişmelerle beraber Gırnata'daki saltanat merkezinin, Kurtuba veya İsbiliye'nin sahip olduğu sosyal ve kültürel canlılık ve zenginliği yakaladığını söylemek mümkün değildir. Bir ara Bâdis, Runde'nin Berberî idaresininin İsbiliye'ye hükmeden Arap asıllı Abbâdîler'in teşvikiyle öldürülmesi üzerine, bunun intikamını Gırnata'daki Araplar'dan almak isteyerek cuma namazı için el-Mescidü'l-câmi'e gelen halkın tamamını öldürmeyi düşünmüş, fakat sözüne değer verdiği yahudi veziriyle Sanhâce'nin ileri gelenleri onu bu kararından vazgeçirmişlerdir.

1090 yılında Murâbitlar Gırnata'yı zaptedip Zirî dönemini sona erdirdiler. Şehrin Murâbit hâkimiyetine geçmesinde, Endülüs'ün birliği için bunu gerekli gören ulemânın da önemli rolü oldu. Gırnata bu dönemde Merakeş'te oturan Murâbit hükümdarının akrabası arasından seçip gönderdiği valilerce idare edildi; zaman zaman da Murâbit orduları tarafından bir üs olarak kullanıldı.

Aragon Kralı I. Alfonso, 519'da (1125) 5000 süvari ve 10.000 piyadeden oluşan bir orduyla Gırnata üzerine yürüdü; bu sayı yol boyunca müsta'riblerden gelen katıllmalarla 50.000'e çıktı. Bu orduya karşı vali Ebû Tâhir Temîm kumandasındaki Murâbit kuvvetleri şehrin etrafında bir savunma çemberi teşkil ettiler. Savaşın başlamasından sonra yağın şiddetli yağmur ve dolunun da tesiriyle hıristiyan ordusu geri çekildi. I. Alfonso bir müddet Mâleka (Malaga) topraklarında bekledikten sonra tekrar Gırnata'ya hücum etmek istediysen de Murâbit kuvvetleri buna fırsat vermedi ve sonuçta büyük ümitlerle geldiği Gırnata'dan eli boş olarak dönmek zorunda kaldı. Bu olay sonrasında, İspanyollar'a destek verdikleri anlaşılan Gırnatalı müsta'ribler kadı İbn Rüşd'ün fetvasıyla kafiye halinde Mağrib'e sürüldüler; idareye sadakatinden şüphe edilmeyenlere ise dokunulmadı. Ebû Tâhir Temîm savunma sırasında yetersiz bulunarak görevinden alındı ve yerine Ebû Ömer İnâlû getirildi. İnâlû, Gırnata surlarının tamiiri ve güçlendirilmesi için halkı seferber etti; ancak bu arada Şenil ırmağı taşıtı ve büyük tahribata sebep oldu.

Ali b. Ebû Bekir b. Fennû'nun valiliği sırasında kadı İbn Adhâ isyan etti. Fakat Murâbit kuvvetleri karşısında tutunamayacağını anlayarak Mürsiye'den Ceyyân'a kadar nüfuzunu genişletmiş bulunan İbn Hüd'dan yardım istedi. İbn Hüd, güçlükle Gırnata'ya girmeyi başardysa da taraflar arasında bir süre devam eden silâhlî mücadelenin ardından Murâbitlar şehirde kontrolü yeniden sağladılar. Gırnata 543 (1148) yılında Benî Gâniye'nin eline geçti. Aynı yıl Yahyâ b. Gâniye ölünce idareyi kumandanlarından Meymûn b. Yiddâr üstlendi, ancak birkaç yıl sonra Muvahhidler'e teslim etmek zorunda kaldı (551/1156). Bu sıralarda İbn Merdenîş ile müttefiki VII. Alfonso âni bir baskınla Gırnata'yı zaptetmek istedilerse de vali Ebû Saîd Osman buna imkân vermedi. Bu olaydan sonra şehre, 557 (1162) yılında İbn Merdenîş'in kendisini destekleyen İbn Hamuşk, yahudiler ve müsta'riblerle birlikte Gırnata'ya hücum etmesine kadar süren bir barış ve huzur ortamı hâkim oldu. Muvahhidî Hükümdarı Abdülmü'min'in bu saldırı üzerine gönderdiği veliaht Yûsuf Elhamra Kalesi'ne girmeyi ve İbn Merdenîş'e ait kuvvetleri şehirden çıkarmayı başardı. 562'de (1166) Gırnata valiliğine tayin edilen Şeyh Ebû Abdullah da

yine İbn Merdenîş'le uğraşmak zorunda kaldı ve sonunda şehri onun tasallutundan kurtardı.

Muvahhidler'in, Kastilya Krallığı'nın öncülüğünde oluşturulan Haçlı ordusuna 609 (1212) yılında meydana gelen İkâb Savaşı'nda (Las Navas de Tolosa) yenik düşmesi, Endülüs'teki hâkimiyetlerinin zayıflamasına ve dolayısıyla burada bir otorite boşluğunun doğmasına yol açtı. Bu boşluktan istifade eden Endülüs'lü liderlerden İbn Hüd, Abbâsîler'e bağlılığını bildirerek Mürsiye'de emirliğini ilân etti; sınırlarını Kurtuba, Şâtibe (Jativa) ve Ceyyân'ı içine alacak şekilde genişletmesinin ardından da Gırnata'yı ele geçirdi (625/1228). İsbiliye Valisi Seyyid Ebû Zeyd bir yıl sonra şehri geri almayı başardysa da daha sonra İbn Hüd'un şehre ikinci defa hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abbâsî halifesinin hil'at giydirmek ve emirliğini tescil etmek maksadıyla gönderdiği elçinin onunla 630 (1232) yılında Gırnata'da görüştüğü bilinmektedir. Bu sıralarda Ceyyân vilâyetinde Muhammed b. Yûsuf b. Nasr (I. Muhammed, Gâlib-Billâh) adında yeni bir Arap lideri güç kazanmaya başladı. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr önce İbn Hüd'a tâbi olduysa da onun 1238'de Meriye'de (Almeria) öldürülmesi üzerine bağımsız hareket etmeye başladı ve Gırnata'yı ele geçirerek Nasrî Devleti'ni kurdu (26 Ramazan 635/12 Mayıs 1238). Böylece Gırnata için yaklaşık 250 yıl Nasrîler'e pâyitahtlık yapacağı yeni bir dönem başladı. Nasrî Devleti, başşehirinin ismiyle nisbetle Gırnata Sultanlığı ve Gırnata Emirliği olarak da anılır.

Gâlib-Billâh Muhammed b. Yûsuf b. Nasr'ın Gırnata'daki ilk icraatı, Zirîler tarafından Darro nehrinin karşı yakasında kurulan el-Kasabatü'l-kadîme'ye (İsp. Alcazaba) yerleşerek Sebîke tepesi üzerinde bulunan Elhamra Kalesi'nin yerine, daha sonra halefleri tarafından yeni ilâvelerle gerçek bir saltanat şehrine dönüştürülecek olan Elhamra Sarayı kompleksinin yapılması emrini vermek oldu. Bütün tarihi süresince hıristiyan devletleri Gırnata Sultanlığı'nı yıkmaya yönelik faaliyet içinde bulundular ve bu maksatla Nasrî hâkimiyetindeki İslâm şehirlerine sık sık saldırı düzenlediler. 1265'te Kastilya Kralı X. Alfonso Gırnata'yı kuşattysa da umduğu sonucu alamadan geri çekildi. 1280 ve 1281 yıllarında da II. Muhammed'in muhalifleri, Benî Eşklûle ve Ebû Yûsuf'la ittifak kurarak iki cepheden saldırdılar ve Gırnata ancak

Merînliler'in gönderdiği yardım sayesinde bir işgalden kurtuldu. 1431'de IX. Muhammed'in saltanatı sırasında taht üzerinde hak iddia eden Yûsuf b. Mevlî onu destekleyen bir grup Gırnatalı'nın da teşvik ve desteğiyle Kastilya Kralı II. Juan şehri kuşattı, fakat halkın da katıldığı kuvvetli mukavemet karşısında şehre giremedi.

Gırnata Sultanlığı bir yandan hıristiyan hücumlarına karşı mücadele veren bir yandan da öncelikle başşehir et-kileyen ve esas itibarıyla taht üzerinde odaklanan iç karışıklıklarla uğraşıyordu. Bu durum, XV. yüzyılın ikinci yarısında ülkeyi kaosa sürükleyen bir boyuta ulaştı. Son sultanlardan Ebû'l-Hasan Ali b. Sa'd döneminde (1465-1482) esasen küçük olan ülke fiilen üçe bölündü ve kardeşi Muhammed ez-Zagal Mâleka'da, oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-Sagîr de (XII. Muhammed, hıristiyan kaynaklarında Boabdil) Vâdîâs'ta bağımsızlığını ilân etti. Ebû Abdullah daha sonra, babasına karşı vergi oranlarını aşırı derecede yükseltmesi ve son yıllarda özel hayatında çeşitli hatalar yapması sebebiyle kızgın olan Gırnatalılar'ın desteğini alarak tahtı ele geçirdi. Bu sırada Kastilya Kraliçesi İsabella ile evlenerek İspanya birliğini kurmuş olan Aragon Kralı Ferdinand, Nasrîler'in içine sürüklendiği bu istikrarsız ortamı fırsat bilip Ebû Abdullah'tan Gırnata'yı derhal teslim etmesini istedi; bu isteği reddedince de şehri kuşatma altına aldı. Altı ay sonra müslümanlar arasında bulaşıcı hastalıklarla erzak sıkıntısı baş gösterdi ve bu durum müdafilerin direnme gücünü kırdı. Bunun üzerine halkın canına, malına ve dinine dokunulmaması şartı ile şehrin teslimine karar verildi; 2 Ocak 1492'de hıristiyan kuvvetleri Gırnata'ya girdi. Böylece Endülüs'ün fethinden itibaren en uzun süre İslâm hâkimiyetinde kalma özelliğine sahip bulu-

nan Gırnata şehri de elden çıkmış ve İspanya'da İslâm hâkimiyeti sona ermiş oldu.

Gırnata'nın düşmesinden sonra müslüman halkın bir kısmı Mağrib'e göç etti. Asıl çoğunluk ise Ferdinand ve İsabella'nın şehrin teslimi sırasında verdikleri sözü tutacaklarına inanarak kendi topraklarında kaldı. Ancak hıristiyan idareciler bu taahhütleri 1497 yılından itibaren tanımazlıktan geldiler. Önce müslüman halkın medenî haklarında bazı kısıtlamalara gidildi; güvenlik maksadıyla dahi silâh taşımaları yasaklandı ve idare meclisindeki görevlerine son verildi. Merkezde oturanlar şehir dışına veya kenar mahallelere göçe zorlanırken başka bölgelerden getirilen çok sayıda hıristiyan aile onların boşalttığı evlere yerleştirildi. 1499 yılı Gırnata müslümanları için daha acıklı bir sürecin başlangıcı oldu. Zira bu yılda şehre gelen Toledo piskoposu F. Ximenez de Cisneros, kral ve kraliçenin de onayını alarak müslüman halkı zorla hıristiyanlaştırmaya yönelik faaliyetlerini başlattı. Önce para ve makam vaad ederek müslüman liderlerini ve fakihleri Hıristiyanlığa çekmeye çalıştı. Bu taktik başarılı olmayınca halkın İslâm'la alâkalı bilgi kaynaklarını kurutmak için Arapça dinî eserleri toplatıp yaktırdı. Hıristiyanlığa girmemekte direnen müslümanları dirençleri kırılıncaya kadar zindana attırdı ve en ağır işkencelere mâruz bıraktı. Camiler, başta Beyyâzîn (Albaicín) semtindekiler olmak üzere kiliseye çevrildi. Bu uygulamalar karşısında Beyyâzîn mahallesi halkı topyekûn ayaklandı. Üç gün sonra bastırılan bu ayaklanmaya katılanların hayatları, topluca vaftiz edilme-yi kabullenmeleri üzerine bağışlandı. 1500 yılında Büşürât bölgesinde yeni bir isyan meydana geldi ve bunun sonucu da öncekinden farklı olmadı. 12 Şubat 1502'de çıkarılan bir emirle, o ana-

kadar dinlerinden vazgeçmeyen müslümanlardan ya Hıristiyanlığa girmeleri ya da ülkeyi terketmeleri istendi. Göç şartları son derece zor olduğu için büyük kesim birinci şıkkı kabul etmek zorunda kaldı. Cebren Hıristiyanlığa sokulan, fakat kalplerinde İslâm'ı yaşatmayı sürdüren bu insanların yeni dinlerine bağlılık derecelerini anlamak ve beklenenin aksine davrananları cezalandırmak için Gırnata'da bir de engizisyon mahkemesi kuruldu. Gırnatalı Moriskolar'ın diğer bölgelerdeki müslümanlarla görüşmeleri, Arapça konuşmaları, örf ve âdetlerini yaşatmaları farklı tarihlere çıkarılan çeşitli emirnamelerle yasaklandı. Ancak aradan uzun yıllar geçmesine rağmen bütün bu yasaklar ve zorlamalar bu insanların İslâm'dan uzaklaşmasına yetmedi; nitekim 1568-1570 yıllarında bir kere daha isyan ettiler. İspanya 1571 yılında bastırabilen İspanya Krallığı binlerce Gırnatalı'yı ülkenin başka bölgelerine nakletti; nihayet 1609'da da diğer Morisko cemaatleriyle birlikte hepsini yurt dışına sürdü. Böylece 1492'de Gırnata'da siyasi hâkimiyetlerini yitiren müslümanlar cemaat olarak da varlıklarını kaybettiler (geniş bilgi için bk. MORİSKOLAR; MÜDECCEN).

Kültür ve Medeniyet. İslâm kaynaklarından anlaşıldığına göre X. yüzyılın ikinci yarısında Gırnata denilince Sebîke tepesinde inşa edilen Elhamra Kalesi akla geliyordu. Kalenin dışında yine surlarla çevrili olması muhtemel bir de yahudi mahallesi vardı ve yahudi nüfusun kalabalıklığından dolayı şehre Gırnâtatül-yehûd da deniliyordu. Elhamra Kalesi'nin yıkık halde bulunan surları 276'da (889) buraya yerleşen Araplar tarafından tamir edildi. Aynı yıl içinde müvelledün ve müsta'ribûna karşı verdikleri mücadele sırasında İlbîre, Ceyyân ve Rey-yû Arapları'nın da Elhamra'da toplandıkları göz önünde bulundurulursa kalenin pek küçük olmadığı ortaya çıkar. Yine aynı dönemde kaleye birden fazla kapıdan girildiği anlaşılmaktadır.

Gırnata, 403 (1013) yılında Zirîler'in buraya yerleşmesiyle birlikte gerçek anlamda bir Endülüs şehri görünümünü kazanmaya başladı. Zâvî b. Zirî tarafından merkez olarak seçilen Gırnata'nın nüfusu İlbîre'den gelen göçlerle kalabalıklaştı ve etrafı yeni iskân alanlarını da içine alacak şekilde surlarla tahkim edildi. Surların Darro'nun sağ ve sol kıyılarındaki uzanan kısımları, nehrin üzerine iki kule arasında inşa edilen ve bugün Al-

Granada'dan
(Gırnata)
bir görünüş -
İspanya

cantara de Cadi (Kantaratü'l-Kādî = Kadı Köprüsü) adıyla bilinen kemerli bir köprü ile birleştirildi. Sol kıyıda surlar Elhamra tepesinin doruğuna kadar ulaşır ve burada genellikle zengin evlerinin bulunduğu bir mahalleyi tamamen çevreliyordu. Zîrî sultanlarının sarayı el-Kasabatü'l-kadîme'nin üst kısmında yer alıyordu ve Dârü Dîkî'r-rîh (rüzgâr fırındağı evi) adıyla tanınıyordu. Bâdis'in vezirlerinden Müemmel, şehrin ve çevresinin güzelleşmesi için önemli faaliyetlerde bulundu; Şenil ırmağının sağ kıyısını ağaçlandırıp kendi adını taşıyan Havru Müemmel mesiresini tanzim ettirdi. Bu mesiredeki ağaçlar XII. yüzyılda tam anlamıyla büyümüş ve birçok şaire ilham kaynağı olmuştu. Son Zîrî sultanı Abdullah'ın döneminde (1072-1090) sulama şebekesi genişletilmiş ve bahçe sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Zîrîler'den günümüze ulaşan tarihî eserler şunlardır: Alcantara de Cadi, Bañuelo adıyla bilinen hamam, sonraları başka yapılara malzeme olan saray duvarlarının yıkıntıları, surların İlbîre Kapısı ile (Puerta de Elvira) Yeni Kapı (Puerta Nueva) arasında kalan kısmı.

Murâbıtlar ve Muvahhidler tarafından gerçekleştirilen imar faaliyetleri tam olarak bilinmemektedir. Gırnata Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen ve Mevrûr (Mauror) Kapısı'na ait olduğu sanılan ağaç oyma ve alçı sıva örneklerinin Murâbıtlar döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. Bu örneklerin Nasrî sanatına öncülük ettiği anlaşılmaktadır. Muvahhidler döneminde ise vali Seyyid Ebû İbrâhîm İshak tarafından Gırnata'nın hemen dışında Şenil ırmağında yakın bir yerde Kasru Seyyid adını taşıyan bir saray yaptırıldı; daha sonra bu sarayın karşısına bir de zâviye inşa edildi. Bugün bölgede bu saraya ait kalıntıların oluşturduğu ufak tepelikleri görmek mümkündür.

Nasrîler'e kadar Gırnata, esas itibarıyla müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı el-Kasabatü'l-kadîme ve Elhamra Kalesi ile kalenin bitişiğindeki Mevrûr (Rabazu'l-Mevrûr) ve yahudi mahallelerinden ibaretti; bunlara bir de İlbîre Kapısı civarında olabileceği tahmin edilen Müsta'rib mahallesi ilâve edilebilir. Nasrîler döneminde Gırnata nüfusunda büyük bir artış meydana geldi ve yeni mahalleler kuruldu. İbn Fazlullah el-Ömerî, XIV. yüzyılda bu yeni mahallelerin dördünün ismini Rabazu'l-Beyyâzîn, Rabazu'l-Fehhârîn, Rabazu Bâbürremle ve

Rabazu'n-Necd şeklinde vermektedir. 1410'da Entekîre'den (Antequera) göçenler şehrin güneyinde aynı adla yeni bir mahalle kurdular; zamanla da Beyyâzîn'in, hemen arkasında Beydâ, Bâdis, Fahsüllevze gibi mahalleler ortaya çıktı. Gırnata'nın en önemli bölümünü ise, Nasrîler döneminin başında daha çok askerî maksatlarla kullanılan bir kale-dünya ibaret iken XIII ve XIV. yüzyıllarda yapılan değişikliklerle bir saltanat şehrine dönüştürülen Elhamra oluşturuyordu (geniş bilgi için bk. ELHAMRA SARAYI).

Gırnatalı müsta'riblerin müslümanlarla birlikte yaşayıp yaşamadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bununla beraber bu cemaatin İlbîre Kapısı'nın hemen karşısında Murâbıtlar tarafından yıkılan çok görkemli bir kiliseye sahip oldukları dikkate alınırsa, bu kiliseye yakın bir yerde ve surların dışında kendilerine ait bir mahallenin bulunduğu söylenebilir. Gırnata'da, başlangıçtan beri bu şehre Gırnâtatülyehûd denirtecek kadar büyük bir yahudi cemaati yaşamış, dolayısıyla da oturdıkları mahalle ülkeden sürüldükleri güne kadar varlığını korumuştur. Her ne kadar Zîrîler döneminde içinde yer aldıkları siyasî entrikalar bu cemaatin 2000'den fazla mensubunun hayatına mal olduysa da şehirde yahudi varlığı devam etti. Nitekim 1491 yılında Gırnata'nın teslimi için yapılan anlaşmada Sultan Ebû Abdullah es-Sagîr müslümanlarla birlikte yahudiler için de din, can ve mal güvenliğinin sağlanacağı teminatını almıştı. Bu tarihte yahudi mahallesi şehrin merkezine yakın bir yerde bulunuyordu. İsabella ile Ferdinand daha sonra bu mahalleyi yıktırıp yerine büyük bir hastahane ve bir kilise yaptırıldılar.

Nasrîler Gırnata'ya yerleştiklerinde öncelikle Zîrîler'den kalma surları yeni baştan elden geçirdiler. XIV. yüzyılda mahalleleri çevreleyen surlar inşa edildi. Gerek surların gerekse çok sayıdaki muhteşem kapısının büyük çoğunluğu XIX. yüzyılda değişik gerekçelerle yıktırılmıştır. Yine Nasrîler döneminde şehri ikiye bölen Darro nehrinin üzerinde Kantaratü'l-Üd, el-Kantaratü'l-Cedîde, Kantaratü'l-Hammâm, Kantaratü'l-Kādî ve Kantaratü İbn Reşîk adlı köprüler vardı.

Endülüs şehirlerinin tipik bir örneği olarak Gırnata'da bir ana cadde ile bunun yanında daha dar ve dolambaçlı tâli yollar bulunuyor, bu yollara da bir kısmı çıkmaz daracık sokaklar açılıyordu. Yolların önemli bir bölümü, adlarını için-

den geçtikleri mahallelerdeki mescidlerden alıyordu. Ana merkez Darro'nun sağ tarafında bir tepenin eteğindeydi ve şehrin dört bir yanından gelen yollar buradaki el-Mescidü'l-câmî'e ulaşıyordu. Kazâi konularda halka yardımcı olmak için çalışan kimselerin (şâhid) yazıhaneleriyle itriyat dükkânları da bu caminin çevresinde kümelenmişti. I. Yûsuf, 1349 yılında caminin yakınına dinî ilimlerin okutulduğu bir medrese inşa ettirdi. İktisadî faaliyetlerin de merkezini teşkil eden şehirde yan yana bir dizi mağaza ve çarşı bulunuyordu; bunların en meşhuru, tekstil türlerinin ve lüks eşyanın pazarlandığı on kapılı Kayseriye Çarşısı idi. XIX. yüzyıla kadar sağlam kalan bu çarşı, 1843'te vuku bulan bir yangından büyük zarar görmüş ve ertesi yıl tamir edilmişse de yapılan değişiklikler sebebiyle küçülerek eski ihtişamını kaybetmiştir. Darro'nun sol tarafında da Kayseriye Çarşısı ile aynı hizada ticarî borsa, emanet deposu ve otel hizmetlerini bir arada sunan bir han bulunuyor ve bu iki ticaret merkezi arasında bir köprü yer alıyordu. XIV. yüzyılda inşa edilen ve XVIII. yüzyıldan itibaren kömür deposu olarak kullanılan bu han halen faal durumdadır. V. Muhammed tarafından, dikdörtgen şeklindeki avlusunun ortasında büyük bir havuzun ve etrafında çift katlı revakların yer aldığı büyük bir bîmârîstan yaptırıldı; bu hastahane günümüzde orijinal şekline uygun olarak restore edilmektedir. Gırnata evleri, zenginlere ait konaklar hariç nisbeten mütevazı yapılarıdır. Bu evlerin J. Münzer'in kuş yuvalarına benzettiği küçük odaları vardı ve dış cepheleri pek bakımlı görünmemekle birlikte içleri son derece temizdi.

Surların dışında sekiz adet kabristan bulunuyordu; fakat Kral Ferdinand ve Kraliçe İsabella 1501 yılından itibaren bunlara ölü gömülmesini yasakladılar. Bu tarihten sonra, birçoğu özenle hazırlanmış sanat değeri yüksek kabir taşlarının büyük bir kısmı yeni kilise ve manastırların inşasında ve şehir surlarının tamirinde kullanıldı, bir kısmı da zamanla toprak altında kaldı. Bugün bu taşlardan bazıları müzelere nakledilerek koruma altına alınmıştır. Kabristanlardan başka surların dışında "musallâ" veya "şerîa" denilen bayram ve cenaze namazlarının kılındığı namazgâhlar bulunuyor ve bunlar genişçe bir çimenin üzerine yerleştirilen bir mihrapla yanındaki minber vazifesi gören taş basamaklar-

dan meydana geliyordu. İbnü'l-Hatîb, XII. yüzyılda el-Kasabatü'l-kadîme'nin doğusundaki tepenin üzerinde yer alan musallâlardan birinin adını Musallâtü Saîd olarak vermektedir. Yine surların dışında en meşhurlarını Havru Müemmel'in oluşturduğu mesire yerleri vardı.

Girnata'nın Nasrîler döneminde öne çıkan özelliklerinden biri de şehrin her taraftan bahçeler ve çiftliklerle kuşatılmış olmasıydı. İbnü'l-Hatîb'in ifadesine göre sayıları 100'ü geçen bu bahçe ve çiftlikler şehrin etrafını âdeta bir gerdanlık gibi çevrelemişti. Ancak 1492 sonrasında yaşanan göç ve sürgünler neticesinde buralar birer viraneye döndü. Buna rağmen şehir yabancı seyyahların beğenisini kazanmaya devam etti. Meselâ İtalyan asıllı hümanist yazar Pedro Martir, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Venedik, Roma ve Floransa ile karşılaştırdığı Girnata'yı, gerek iklimi ve akar sularının bolluğu gerekse topraklarının verimliliği, çiftliklerinin çokluğu ve zenginliği açısından bu şehirlerden daha üstün bulmakta ve şehri tabii zenginliklerin temaşa edildiği bir açık hava müzesine benzetmektedir.

Nüfus ve İctimaî Hayat. Girnata'nın nüfusu konusunda ancak Nasrîler dönemiyle ilgili olarak bazı tahmini rakamlar vermek mümkündür. 1311'de Roma'da Papa V. Clement'i ziyaret eden Aragon heyeti şehirde 200.000 kişinin yaşadığını bildirmiştir. Ancak bu rakam oldukça abartılı görünmektedir; çünkü yapılan araştırmalar, XIV. yüzyılda Girnata'nın 170 hektarlık bir alana yayıldığını ve yaklaşık 50.000 kişilik bir nüfusu barındırdığını göstermektedir. Nasrîler'in hâkimiyetindeki İslâm şehirleri hıristiyanlarca işgal edildikçe buralarda yaşayan halkın büyük çoğunluğu Girnata'ya göç etmiş ve bu şekilde şehrin nüfusu muhtemelen 100.000'in üzerine çıkmıştır. Bu nüfusuyla XIV ve XV. yüzyıllarda İspanya'nın en kalabalık şehri olan Girnata Avrupa'nın da en kalabalık birkaç şehirden biriydi.

Girnata'da yaşayan bazı aristokrat Arap aileleri, kabilelerine bağlılıklarını büyük bir gururla muhafaza ediyorlardı. Bunlar arasında Kayısî, Hazrecî, Kah-tânî, Ensârî, Cüzâmî, Gassânî ve Ezdî nisbelerini kullananlar çoğunlukta idi. Ancak özellikle XV. yüzyılda gerek aristokrat aileler gerekse halk arasında Endülüs'e ait aile, sülâle ya da şehirlere nisbetle anılmak daha yaygın bir gelenek haline geldi.

Şehir halkı esas itibarıyla "hâssa" ve "âmme" şeklinde iki zümreden teşekkül etmekteydi. Asker ve sivil idarecilerle nüfuzlu aileler hâssayı, geri kalanlar da âmmeyi oluşturmaktaydı. Bu tasnife bir de statüleri kalıcı olmayan harp esirlerini katmak mümkündür. Bu zümreden çok sayıda kimse hürriyetlerine kavuşmalarının ve İslâm'ı benimsemelerinin ardından toplumun diğer kesimlerinin gıpta ettiği görevler üstlenmişlerdir. XIII. yüzyıla kadar Endülüs'ün diğer şehirlerinde olduğu gibi Girnata'da da daha çok hâssanın konuştuğu fasih Arapça, âmmenin konuştuğu Arapça-Berberî lehçeleri-Latince karışımı melez dil ve yerli halkın dili olan Latince konuşulmaktaydı (geniş bilgi için bk. ENDÜLÜS). XIII. yüzyıldan itibaren İslâm kültürünü daha iyi muhafaza etmek maksadıyla Nasrî yöneticileri fasih Arapça'yı hâkim kılmak için gayret gösterdiler. Bunun sonucunda halkın neredeyse tamamı bu dili rahatça anlar ve konuşur hale geldi.

Girnata erkeklerinde sarık kullanımı yaygın değildi; bunu genellikle ulemâ ve yaşlılar kullanırdı. Kadınlar ziynete çok düşkündü. J. Münzer'in verdiği 1494 yılına ait bilgilere göre kadınlar iç elbisesi olarak ketenden yapılmış bir gömlekle bir şalvar (tumman), bunların üzerine de ekonomik seviyelerine göre yün veya ipek bir entari giyerler, sokağa çıkarken de gözleri dışında bütün vücudu kaplayan keten, pamuk yahut ipek bir örtü örtünürlerdi. Matem rengi siyah değil beyazdı. Yine yabancı seyyahların ifadelerine göre Girnatalılar gerek elbiselerinin gerekse ev eşyalarının temiz olmasına çok dikkat ederlerdi.

Girnata'da ramazan ve kurban bayramlarından başka mevlid ve aşure günleri de birer bayram gibi kutlanırdı. Bu kutlamalar camiler, zâviyeler ve ribâtlarla birlikte Elhamra Sarayı'nda da gerçekleştirilirdi. Saraydaki kutlamalar sırasında önce namaz kılınır, Kur'an okunur, ardından şairler günün anlamına uygun şiirler söyler, "şebbâbe" adı verilen ney benzeri müzik aletleri eşliğinde müveşşahlar okunur, zikir halkaları kurulur ve en sonunda da yemek yenilirdi. Girnatalılar'ın bir de "İdü'l-asîr" dedikleri bağ bozumu bayramları vardı.

Sürekli dış tehdit ve tehlikelere mâruz kaldıkları için Girnatalılar askerî eğitime büyük önem veriyorlardı. İbnü'l-Hatîb, okul yaşına gelmiş çocuklara Kur'an-ı Kerim yanında silâh kullanma hünerlerinin ve savaş taktiklerinin de öğretildi-

ğini bildirmektedir. Ayrıca şehrin bazı meydanlarında halk sürekli askerî eğitimden geçirilir ve bu arada çeşitli savaş oyunları gösterileri yapılırdı.

Nasrîler dönemine ait bilgiler, Girnata'da gerek ürün türü gerekse verim açısından çok zengin bir tarım hayatının bulunduğu göstermektedir. Şehir arazisinin önemli bir bölümü hânedana ait-i ve "müstahlas" adıyla anılırdı. İçinde mescidler, küçük hisarlar ve değirmenlerin bulunduğu bu arazileri çiftçiler işletir ve karşılığında mahsulün bir bölümünü alırlardı. Girnata'ya bağlı 600 köyde ipek böcekçiliği yapılıyor, elde edilen ipeğin büyük bir kısmı şehir halkı tarafından tüketiliyordu. İtriyatçılar el-Mescidü'l-câmî'in etrafında, giyim eşyası satanlar ise çarşılarında toplanmışlardı. Her mahallede halkın un, et, balık, süt, te-reyağı, peynir, zeytin gibi gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik dükkânlar vardı; ayrıca seyyar satıcılar bulunuyor, haftada bir defa da pazarlar kuruluyordu.

İlim ve Fikir Hayatı. Girnata'da ilim ve fikir hayatının gelişmeye başlaması, şehirleşme süreciyle paralel olarak Zirîler dönemine rastlar. Zira bu dönemde Girnata'nın yıldızının parlamasıyla İlbîre eski önemini yitirdi ve bu şehirdeki ilmî faaliyetler çok geçmeden Girnata'ya taşındı. Bununla beraber Girnata'nın, mülküt-tavâif dönemi Endülüs'ünün Kurtuba, İsbîliye, Tuleytula, Sarakusta, Dâniye, Belensiye gibi şehirleriyle mukayese edildiğinde ilim ve fikir hayatı açısından daha geride olduğu görülmektedir. Bunda, şehirdeki birikimin yetersizliği kadar Zirîler'in bedevilikten henüz tam anlamıyla sıyrılmamış, dolayısıyla da bu tür faaliyetleri gerektiği kadar himaye edememiş olmalarının önemli payı vardır. Bu dönemde büyük camiler birer medrese görevi de üstlendiler. Mâlikî mezhebi fikrî hayat ve halk üzerinde güçlü bir hâkimiyet kurmuştu. Meselâ fakih Ebü İshak el-İlbîrî'nin bir şiiri, 459'da (1066) halkın galeyana gelmesi ve devleti uzun süredir fiilen idare eden yahudilerin iktidardan düşürülmesi için yeterli olmuştu.

Zirîler dönemi, Girnata yahudileri için kültürel faaliyet açısından bir altın çağ teşkil eder. Hem Habbûs'a hem Bâdîs'e başvezirlik yapan Samuel b. Nağrîle (İsmâil b. Nağrîle), Girnata yahudilerinin ve şehirdeki Talmud okulunun reisi olması yanında Talmud âlimi, İbrânîce uzmanı ve şairdi. Arapça'yı ve İslâm ilâhiyatını da çok iyi biliyordu. Gerek kendisi ge-

rekse kendinden sonra başvezir olan oğlu Joseph (Yûsuf), dönemlerinde yahudi kültürünün gelişip serpilmesi için gayret gösteren âlimlere büyük destek verdiler. Aynı dönemde Girnata dışındaki yahudi kültür merkezleriyle temaslar kuruldu. Bu çabalar sonucunda Girnata dinî şairleriyle şöhret bulan Moses ben Ezra, Solomon ben Joseph, Judah ben Tibbon, Saadia ben Maimon, İsaac Hamon, Abraham ben İsaac gibi şairlerin ve Kitâb-ı Mukaddes'in bâtinî tefsiri üzerinde çalışan bilginlerin yetişmesine beşliklik etti.

Murâbıtlar ve Muvahhidler idaresindeki Girnata'da bir önceki döneme oranla ilmi faaliyetlerde dikkate değer bir gelişme görülür. İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), Muhammed b. Ebû Hâlid el-İlbîrî (ö. 602/1206), İbn Semcûn (ö. 608/1211) gibi Mâlikî fikhını iyi bilen şahsiyetler yetişti. Girnata, özellikle kıraat ve Arap dili sahalarında Endülüs'ün diğer ilim merkezleriyle yarışır hale geldi ve bu durum ilim tâlipleri için şehri bir cazibe merkezi konumuna getirdi. Meselâ dönemin ünlü âlimlerinden Muhammed b. Ca'fer el-Belensî el-Ümevî (ö. 586/1190), Lebleli (Niebla) Sâbit b. Muhammed el-Kilâî (ö. 628/1230) ve hemşehrisi ünlü seyyah İbn Cübeyr (ö. 614/1217), Kur'an ve Arapça öğrenmek için bir süre Girnata'da kalmışlardır. Diğer taraftan bu dönemde ilmi faaliyetlerdeki çeşitlilik de artmıştır. Şehirdeki büyük camilerde fıkıh, kıraat ve Arapça'nın yanı sıra hadis, tefsir gibi diğer ilimler de okutuluyordu. İbn Semcûn, Kilâî, Abdülvâhid b. İbrâhim el-Gâfîkî (ö. 619/1222) fıkıhta olduğu kadar hadiste de söz sahibi idiler. Endülüs'ün başka şehirlerine mensup birçok âlim Girnata'ya yerleşmiş, kadî, kâtip veya müderris olarak hizmet vermiştir. Meselâ Sebteli fakih İyâz b. Mûsâ'nın (ö. 544/1149), İşbîliyeli Ebû'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ'ın (ö. 546/1151), fakih İbn Zerkûn'un (ö. 586/1190) kadılık, ünlü filozof İbn Tufeyl'in ise kâtiplik yaptığı bilinmektedir. Buna karşılık bir süre Kurtuba Ulucamii'nin imam-hatipliğini deruhte eden İbn Semcûn gibi Girnata'da yetişip başka merkezlerde görev yapan kimseler de çıkmıştır. Bu arada Abdullah b. Muhammed ed-Darîr (ö. 571/1175) matematikte ve Ahmed b. Dâvûd el-Cüzâmî de (ö. 598/1201) tıpta meşhur olmuşlardır. Mürsiye'nin hıristiyanların eline geçmesinin ardından bir süre Aragon Kralı I. Jacques'ın himayesinde çalışan tabip, matematikçi ve astronom Ebû Bekir

Muhammed b. Ahmed el-Mürsî (ö. VII/XIII. yüzyıl sonu) daha sonra Girnata'ya göç etmiş ve burada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Girnata doğumlu olan ünlü seyyah ve coğrafyacı Ebû Hâmid el-Girnâtî ile (ö. 565/1169) büyük edip ve seyyah İbn Saîd el-Mağribî de (ö. 685/1286) çalışmalarıyla yalnız Endülüs'e değil bütün İslâm âlemine mal olmuşlardır.

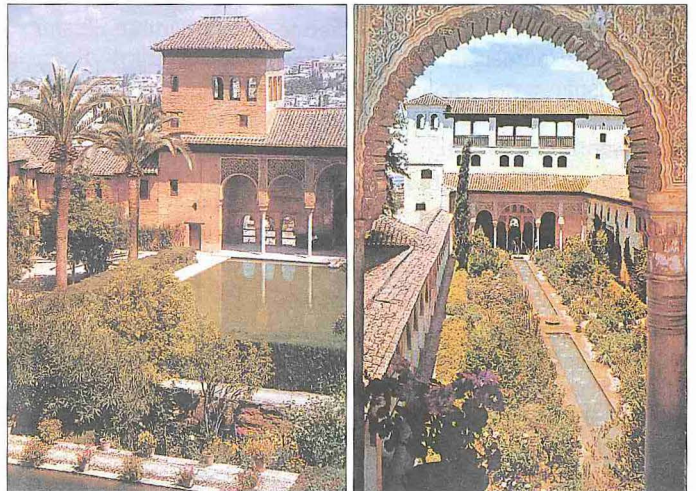
Nasrîler Girnata'daki ilmi ve kültürel faaliyetleri önemli ölçüde desteklediler. Esasen Nasrî sultanlarının çoğu bizzat ilimle ilgilenmiş kimselerdi. Sultanların ilim severliği diğer idarecileri de etkilemiş, devlet görevlerine bilgili, kültürlü şahsiyetler tayin edilmiştir. Yaşadıkları dönemin en meşhur âlim, edip ve bilge kişileri olarak bilinen İbnü'l-Hakîm er-Rundî (ö. 708/1308), İbnü'l-Ceyyâb (ö. 749/1348), Lisânüddin İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374), İbn Zemrek (ö. 798/1395) bunlardan bazılarıdır. Fikrî hayat üzerinde Mâlikîliğin tesiri önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de devam etti. İbnü'l-Hatîb, bundan dolayı Girnata'da farklı mezhep ve düşünce akımlarının tutunma imkânı bulamadığını ifade etmektedir. Ancak bu dönemde Mâlikîlik de yeni ihtiyaçlar karşısında çözüm üretme esnekliğini gösterebilmiştir.

Nasrîler devrinde önceki dönemlerden farklı olarak tasavvufî düşünce ve hayat Girnata'ya iyice nüfuz etmiş ve şehrin değişik yerlerinde çok sayıda zâviye yapılmıştır. Esas itibarıyla esnaf arasından çıkan mutasavvıf mürsidlerin bir kısmı Girnatalı olmayıp Semerkant, Tebriz, Horasan ve Konya gibi Doğu İslâm dünyasından gelerek buraya yerleşen kimselerdi. Halk geceleri bu mürsidlerin bulunduğu zâviyelerde toplanır, birlikte Kur'an okunur, büyük mutasavvıfların şiirleri ilâhi şeklinde söylenir, dinî ve ah-

lâkî sohbetler yapılırdı. I. Yûsuf'un 750 (1349) yılında büyük bir medrese inşa ettirmesine kadar dinî ilimler camilerde okutuluyordu. Bu medresede Girnatalı âlimlerin yanında Mağribîler de öğretim faaliyetlerine katılmışlardır.

Girnata'nın hıristiyanların eline geçmesinden sonra çok sayıda âlimin Mağrib'e göç etmesi sebebiyle şehirde kalan müslümanların ilmi seviyesinde büyük bir gerileme yaşandı. Bu arada hıristiyanlaştırma faaliyetleri çerçevesinde Arapça'nın yasaklanması ve bu dilde yazılmış eserlerin toplanıp imha edilmesi Girnata müslümanlarını daha zor duruma düşürdü. Bu şartlar altında müslümanlar, imanlarını muhafaza etmek ve geçmişleriyle olan ilişkilerini sürdürmek için çocuklarına gizlice öğrettikleri Aljamia alfabesiyle daha ziyade dinî bağlılık ve heyecanı sağlam tutmaya yönelik menkıbe ve yarı efsanevî türden çok sayıda küçük hacimli eser meydana getirdiler (bk. ALJAMIA).

Günümüz Granada'sında İslâm. İspanyol hâkimiyetine geçtikten sonra ismi Granada şekline dönüştürülen şehir günümüzde aynı adı taşıyan vilâyetin merkezidir. Şehirde tarım ürünleri ticareti canlıdır; sabun, kâğıt, kaba keten ve yünlü kumaş üretimi önem taşır. Nüfusu 1991 yılında 254.000 kişi idi. En uzun süre müslüman hâkimiyetinde kalmıyından dolayı sahip bulunduğu birçok İslâmî âbide, Granada'yı İspanya'nın en çok turist çeken merkezlerinden biri haline getirmiştir. İslâmî döneme ait eserlerin başlıcaları Elhamra Sarayı, Generalife (Cennetü'l-arîf), daracık sokaklarıyla Albaicín (Beyyâzîn) semti, bir kısmı hâlâ ayakta kalan surlar, Bañuelo (hamam), Madrasa (Medrese), Alcaicería (Kayseriye), Maristan (hastahane), Alfondega (el-

Granada'da
(Girnata)
Generalife
bahçelerindeki
villalar -
İspanya

Funduk = han) gibi tarihî binalarla Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilen tezvi-nat örneklerinden ve küçük buluntular-dan oluşur. Bibramla (Bâbürrümle), Aben Humeya (İbn Ümeyye), Abu İshaq (Ebû İshak), Aixa (Âişe), Albaida (Beydâ), Almanzora (Mansûr), Alamar (el-Ahmer), Andaluces (el-Endelûsî), Guadalahara (Vâdilhi-câre), Boabdil (Ebû Abdullah), Fatima (Fâ-tıma), İsmail, Nuria (Nûriye) gibi yer ve ki-şi adları da şehrin İslâmî geçmişine olan bağlılığını devam ettirmektedir. Bunların dışında, halen Granada'da sayısı 2000'in üzerinde olan bir müslüman cemaati ya-şamaktadır. Bu cemaatin büyük çoğun-luğunu Pakistan, Hindistan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki İslâm ülkelerinden gelip şehre yerleşen kimseler teşkil eder; geri kalanlar ise ya İslâmî geçmişlerini keşfetmeleri sonucu veya diğer ülkeler-den gelen müslümanların gayretleriyle İslâm'a girmiş yerli mühtedilerdir.

Granada müslümanlarının bugün çatısı altında toplandıkları kuruluşlardan başlıcası Comunidad Islámica de al-Andalus (Endülüs İslâm Cemaati) adını taşımakta ve Albaicín semtinde dinî ilimler ve Arapça'nın öğretildiği bir medreseye, bir mescide ve kendi mensupları-nın defnedildiği bir kabristana sahip bulunmaktadır. *País Islámico* adlı bir de aylık dergi çıkararak derneğin uzak he-defi Endülüs'ün ihyasıdır. Merkezi Mad-rid'de bulunan İspanya el-Centro Islâmico (İslâm Merkezi), Granadalı müslü-man çocuklarının eğitimi için Colegio his-pano-musulman Averroes (İbn Rüşd İspanyol Müslüman Koleji) adlı bir ilkokul açmıştır. Müslüman cemiyetlerinin di-şında bugün Granada'da İslâm ve Arap araştırmalarına yönelik iki de ilmî kuru-luş bulunmaktadır. Bunlardan biri, Gra-nada Üniversitesi bünyesinde yer alan ve Endülüs, özellikle Granada tarihiyle ilgili önemli çalışmalar yapan Arap-İslâm Araştırmaları Bölümü, diğeri Albaicín semtinde XV. yüzyıldan kalma Casa de Capiz adlı konakta faaliyet göste-ren Escuela de Estudios Arabes'tir (Arap Araştırmaları Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Robert Hillenbrand, "Granada", *Dictionary of the Middle Ages*, New York 1989, V, 651-653; İbn Hayyân, *el-Muktebes* (nşr. P. Chalmeta — F. Corriente — M. Subh), Madrid 1979, s. 67-68, 93; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1979, IV, 195; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, I-IV; a.mlf., *el-Lemhatü'l-bedriyye fi'd-devletü'n-Naşriyye*, Beyrut 1400/1980; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (nşr. Gaudefroy-Demombynes), Paris 1927, s. 223-246; Himyerî, *er-Ravzü'l-mi'âr* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire, ts., s. 23-24,

29-30; Ahmed b. el-Mehdî el-Gazzâl, *Netice-tü'l-ictihâd fi'l-mühâdene ve'l-cihâd* (nşr. İsmâil el-Arabî), Beyrut 1980, s. 194 vd.; *Zikru bilâdi'l-Endelüs* (nşr. Luis Molina), Madrid 1983, s. 10, 14, 69, 155; *Âhîru eyyâmi Ğrnâ-ta* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Dimaşk 1984; *Ve-şâ'îk 'Arabîyye Ğrnâtiyye* (nşr. Luis Seco de Lucena), Madrid 1961; M. Abdullah İnân, *'Aş-rü'l-Murâbitün ve'l-Muvaħħidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1964, III/2, s. 645 vd.; a.mlf., *Nihâyetü'l-Endelüs*, Kahire 1966, s. 22 vd.; a.mlf., *Düvelüt-tava'îf*, Kahire 1969, s. 120-146; Abdülkâdir Zimâme, *Ebû'l-Velid İbnü'l-Ahmer, Dârülbeyzâ 1399/1979*, s. 19 vd.; a.mlf., "Benü'l-Ahmer fi Ğrnâta", *el-Bahşû'l-ilmî*, sy. 26, Rabat 1976, s. 101-110; Âdil Saïd Biştâ-vî, *el-Endelüsiyyüne'l-mevârike*, Kahire 1983, s. 66-109; Hüseyin Münis, *Rihletü'l-Endelüs*, Cidde 1985, s. 137-205; Seyyid Abdülazîz Sâ-lim, *Fi Târîh ve ħadâretü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1985, s. 135-141; Leopoldo Torres Balbas, *Ciudades Hispano-Musulmanes*, Mad-rid 1985, s. 155-165; a.mlf., "Esquema demog-ráfico de la ciudad de Granada", *al-Andalus*, XXI/1, Madrid 1956, s. 131-146; J. Vallvé, *La División territorial de la España musulmana*, Madrid 1986, s. 164-273; E. Lévi-Provençal, *España Musulmana*, Madrid 1987, IV, 219 vd.; a.mlf., "Nasrîler", *İA*, IX, 114-118; a.mlf. — G. Marçais, "Zirîler", a.e., XIII, 575-577; Cemaled-din Sürür, *Devletü Benî Kalâvün ft Mısr*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî), s. 147 vd.; Bessâm el-Aselî, *el-Eyyâmü'l-hâsime fi'l-ħurûbi's-şalibiyye*, Beyrut 1407/1987, s. 201-232; W. Ir-ving, *Sükûtü Ğrnâta ahîrül-memâlikü'l-İslâ-miyye bi'l-Endelüs* (trc. İsmâil el-Arabî), Ceza-yir 1988; Ahmed Abdurrahman es-Semâvî, *Rih-le ile'l-firdevsi'l-mefkûd: Rihletü'l-Endelüs*, Beyrut 1988, s. 104-157; Miguel Ángel Ladero Que-sada, *Granada*, Madrid 1989; María Soledad Carrasco Urgoiti, *El Moro de Granada En La Literatura*, Granada 1989; David Gonzelo Maeso, *Garnâta Al-Yahûd*, Granada 1990; R. Arié, *El Reino Nasrî de Granada*, Madrid 1992; Receb M. Abdülhalîm, *el-Alâkât beyne'l-Endelüsü'l-İslâmiyye ve İsbânyâ en-Nasrâniyye fi 'aşri Benî Ümeyye ve mülûki't-tava'îf*, Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-İslâmiyye), s. 363-368; Luis Seco de Lucena, "De Toponimia Granadina sobre el viaje de Ibn Battûta al Reino de Gra-nada", *al-Andalus*, XVI, Madrid 1951, s. 49-85; M. Tefkik Belba', "Ğrnâta ve Kaşrû'l-ħamrâ", *Mecelletü't-Târîhiyyeti'l-Mısrîyye*, XVI, Kahire 1969, s. 67-99; Ahmed Muhtar el-Abbâdî, "el-A'yâd fi memleketi Ğrnâta", *Mecelletü Ma'hedî'd-dirâsâti'l-İslâmiyye bi-Madrid*, XV, Madrid 1970, s. 133-149; Abdurrahman Zekî, "Ğrnâta zînetü'd-dünyâ", *el-Faysal*, XI, Riyad 1978, s. 35-53; Ahmed M. et-Tühî, "Ğrnâta el-İslâmiyye fi nazari'r-raħħâleti'l-ecânib", *Evraķ*, IV, Madrid 1981, s. 141-145; Wilhelm Hoenerbach, "Was Bleibt uns vom Arabischen Granada?", *WI*, XXIII-XXIV (1984), s. 388-423; Jacinto Bosch Vilá, "The Muslims of Portugal and Spain", *JIMMA*, VII/1 (1986), s. 69-83; Cum'a Şeyha, "Sadâ sükküti Ğrnâta fi 'ş-şî'ri'l-Endelüsü", *Mecelletü Dirâsât Endelüsiyye*, özel sayı, Tunus 1992, s. 596-610; C. F. Seybold, "Ğrnâta", *İA*, IV, 779-781; A. Huici Miranda, "Ğarnâta", *EI²* (İng.), II, 1012-1014; J. F. P. Hopkins, "İlbîra", a.e., III, 1110; M. K., "Grana-da", *JE*, VI, 80.

MEHMET ÖZDEMİR

GİTRİF b. ATÂ

(الطريف بن عطا)

Gitrif b. Atâ el-Cüreşî el-Kindî

Abbâsiler'in Yemen ve Horasan valisi.

Halife Hâdî-İlelhak ve Hârûnürreşid'in annesi Hayzürân'ın kardeşi olup Yemen'in Cüreş şehrine ve Kinde kabilesine men-sup bir kişinin kölesi olduğu için Cüre-şî ve Kindî nisbeleriyle anılır. *Târîhu Bu-ħârâ*'nın Arapça metninde babası yan-lılıklıla Yemen meliki olarak gösterilir (s. 59). Efendisi tarafından âzat edildik-ten sonra Hayzürân'ın yanına gitti ve onun ricasıyla Halife Hâdî-İlelhak tara-fından Yemen valiliğine tayin edildi (170/786-87). Daha sonra Hârûnürreşid dö-ne-minde Abbas b. Ca'fer'in yerine Hora-san, Sistan ve Cürçân valiliğine getirildi (175/791-92); iki yıl sonra da bu görevi-ni Arûs lakabıyla tanınan Hamza b. Mâ-lik el-Huzâ'î'ye devretti. Valiliği sırasın-da Buhara'da oturup Mâverâünnehir'-de meydana gelen olaylarla yakından il-gilendi. 175'te (791-92) Amr (Ömer) b. Cemîl kumandasındaki bir askerî birli-ği Karluk hükümdarına karşı Fergana üzerine gönderdi. Nâibi Dâvûd b. Yezîd b. Hâtîm'i de Sistan'da isyan eden Hâri-cî Hudayn el-Ükî'ye karşı sevketti. Gî-trîf b. Atâ'nın ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda bilgi yoktur.

Gitrif'in valiliği döneminde gerçekle-ş-tirdiği en önemli işlerden biri de halkın gîtrîfi dediği yeni bir dirhem (el-fıddatü'l-gîtrîfiyye) bastırmasıdır. Buhara'da öncele-ri Buhar-hudâtlar'ın (Buhara hâkimi) bas-tırdığı sikkeler kullanılıyordu. Daha sonra onun yerini büyük ölçüde Hârizm dirhemi almıştı. Şehrin ileri gelenleri Gitrif b. Atâ'ya başvurup sadece Buhara'da kullanıl-mak üzere sikke bastırmasını istediler. Gitrif bu teklifi kabul etti ve Kasr-ı Mâ-hak'ta altın, gümüş, kurşun, kalay, demir ve bakır karışımından sikke darbet-tirmeye başladı. Eski dirhemler saf gü-

Gitrif b. Atâ'nın adına darbettirdiği bir gitrifi dirhem (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 266)

